

บาลีปริยัติเพื่อการศึกษาบาลีพระไตรปิฎก

เวทย์ บรรณกรกุล¹ และ สมบัติ มั่งมีสุขศิริ²

¹มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

²มหาวิทยาลัยศิลปากร

¹E-mail: Pali.2015Kamaro@gmail.com

รับต้นฉบับ 11 กุมภาพันธ์ 2561 วันที่เผยแพร่ 25 มิถุนายน 2561

บทคัดย่อ

บทความวิชาการเรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงความสำคัญของการศึกษาบาลีและคัมภีร์พื้นฐานการศึกษาบาลี คือ คัมภีร์สังททาวิเสส 4 ประเภท ได้แก่ 1) กลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์ คือ คัมภีร์แสดงหลักภาษา เช่น กัจจายนไวยากรณ์ โมคคัลลานไวยากรณ์ สัททนีติปกรณ์ เป็นต้น 2) กลุ่มคัมภีร์นิพนธ์ๆ คือ คัมภีร์ประเภทพจนานุกรมศัพท์ เช่น คัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกา คัมภีร์เอกักรโกศ เป็นต้น 3) กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณ์ คือ คัมภีร์ว่าด้วยระเบียบในการวางคำ ครุ ลหุ เป็นแบบต่างๆ เช่น คัมภีร์วุดโตทัย คัมภีร์ฉันทโฆณชรี เป็นต้น 4) กลุ่มคัมภีร์เกฏฐะ คือ คัมภีร์ว่าด้วยการตกแต่งเสียงและความหมายให้ภาษามีความไพเราะ เช่น คัมภีร์สุไพธาลังการ เป็นต้น นอกจากนี้ ในบทความนี้ ยังได้แสดงวิธีวิเคราะห์บทบาลีตามหลักคัมภีร์สังททาวิเสส คือ อนุวติ (ย่อมนไปตาม), อนุปายินี ในบาทคาถาว่า ฉายาว อนุปายินี (ดูเงาที่ไม่หลีกจากตัว) และ ติทล (สวรรค์ชั้นดาวดึงส์) เป็นแนวทางสำคัญของปริยัติศึกษาเพื่อการศึกษาบาลีพระไตรปิฎก

คำสำคัญ: บาลี, พระไตรปิฎก, ไวยากรณ์บาลี

Pali Studies for Pali Tipitaka Education

Wate Bannakornkul¹ and Sombut Mangmeesrisuk²

¹Mahachulalongkornrajavidyalaya University Palisuksa Buddhaghosa Campus

²Silpakorn University

¹E-mail: Pali.2015Kamaro@gmail.com

Retrieved August 11, 2018 Accepted June 20, 2018

ABSTRACT

This academic article attempted to illustrate the necessity of Pali study and foundational texts used for comprehensive knowledge of Pali language, i.e. 4 types of Saddavisesa scripture; 1) Grammar group which content on main principle of language such as Kaccayana, Moggallana and Saddanitipakarana etc., 2) Nighandu group dealing with word treasury, dictionary such as Abhidhandipika, Ekakkharakosa etc., 3) Prosody group which deals with regulation of word placing such as stress and soft accent in various forms, for example Vuttodaya scripture, Chandomanjari scripture etc. and 4) Ketabha scripture group is scripture employing with sound embellishment and its meaning for beautiful phonetics such as Subodhalangkara scripture etc. In addition, the article also has presented how to analyze Pali term based on Saddavisesa texts, i.e. Anevati ((he) follows), Anapayini in verse 'Chayava Anapayini (like the shadow follows oneself) and Tidasa (Tavatinsa heaven) as an significant example for formal education of Pali Tipitaka study.

Keywords: Pali; Tipitaka; Pali grammar

บทนำ

ภายหลังพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอรหันต์ทั้งหลายมีพระมหากัสสปะ เป็นต้น ประชุมสงฆ์เพื่อรวบรวมคำสอนของพระพุทธองค์ให้เป็นหมวดหมู่ เรียกว่า "การสังคายนา" เป็นเหตุให้เกิดคัมภีร์พระพุทธศาสนาในการสังคายนาพระธรรมวินัยในครั้งต่อ ๆ มา คือ "พระไตรปิฎก" แปลว่าคัมภีร์ที่บรรจุพระพุทธพจน์ (และเรื่องราวชั้นเดิมของพระพุทธศาสนา) 3 ชุด หรือ ประมวลแห่งคัมภีร์ที่รวบรวมพระธรรมวินัย 3 หมวด กล่าวคือ วินัยปิฎก สุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก¹

พระพุทธทวจนว่าโดยสภาพแห่งธรรมแล้ว เป็นธรรมที่ลึกซึ่งรู้ได้ยาก ดังปรากฏพุทธดำรัสว่า อธิคโต โข มหายัมโม คมภีโร ทุทโส ทูรนูโพโธ สนฺโต ปณฺโฑ อตฺถกาจโร นิปุโณ ปณฺชิตเวทนีโย ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ่ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรกะ ละเอียด บัณฑิตจึงจะรู้ได้² พระอรรถกถาจารย์ผู้รู้พุทธาธิบายทั้งโดยอรรถและ พยานุชนแห่งพระพุทธทวจนะ ได้อรรถกถาธิบายพระพุทธทวจนะที่เป็นบาลีพระไตรปิฎก ส่วนที่ยากต่อการเข้าใจให้เกิดความเข้าใจง่ายขึ้นสำหรับผู้ศึกษา จึงเกิดลำดับคัมภีร์อธิบายลดหลั่นกันลงมาตามลำดับชั้น จัดเป็นคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนา ทีปนี ปกรณ์วิเสส เป็นต้น³

คัมภีร์อรรถกถาเป็นต้นเหล่านี้ เป็นคัมภีร์ที่อธิบายทั้งในรูปศัพท์ประโยค ไวยากรณ์ และสภาวะธรรม ตลอดจนเรื่องราวต่าง ๆ ที่มีได้บันทึกไว้ในพระไตรปิฎก ซึ่งจะทำให้เกิดความรู้ในพระไตรปิฎกได้อย่างถูกต้องตรงตามพุทธประสงค์ คัมภีร์เหล่านี้ถูกบันทึกไว้ด้วย "ภาษามคธ" ภาษามคธ จึงได้ชื่อว่า "ภาษาบาลี" คำว่า "บาลี" หรือ "ปาฬิ" มาจาก ปา ธาตุ ในอรรถ ฤทฺธ เณ คือ รักษา, ระเบียบแนว ลง พิ ปัจจัย⁴ หมายถึงบันทึกรักษาคำสอนของพระพุทธองค์ไว้

การศึกษาพระพุทธทวจนะ

¹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, 2551), หน้า 110.

² วิ.มหา. (บาลี) 4/7/6-7. วิ.มหา. (ไทย) 4/7/11.

³ สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ 17, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2550), หน้า 1-25.

⁴ พระมหาสมปอง มุทีโต, อภิธานวรรณนา, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์ปรีณัฐ จำกัด, 2547), หน้า 668.

การศึกษาคำสอนของพระพุทธองค์ที่นับว่าเป็นการศึกษาที่ใกล้เคียงพุทธดำรัสที่สุด คือ การศึกษาพระพุทธพจน์จากภาษาบาลี ฉะนั้นความรู้ความเข้าใจในพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้โดยถูกต้องสมบูรณ์แบบนั้นขึ้นอยู่กับความรู้ความแตกฉานในหลักภาษาบาลีเป็นสำคัญผู้จะมีความรู้ภาษาบาลีได้อย่างแตกฉานจะต้องศึกษาคัมภีร์อันแสดงหลักภาษาบาลีโดยตรงคือคัมภีร์สังทหาวิเสสอันได้แก่กลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์ นิชันชุกศาสตร์ ฉันทลักษณ์ และอสังการจึงนับว่าการศึกษาคัมภีร์สังทหาวิเสสมีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อกุลบุตรผู้ใดในการศึกษาบาลีพระไตรปิฎก คำว่า สังทหาวิเสส คือ กลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีที่ว่าด้วยหลักภาษาในพระไตรปิฎก เป็นคัมภีร์พื้นฐานแห่งความเข้าใจในภาษาบาลีตลอดจนการเรียนรู้และวินิจฉัยข้ออรรถข้อธรรมในพระไตรปิฎก ปัจจุบันในหอสมุดแห่งชาติมีบัญชีรายชื่อกลุ่มคัมภีร์สังทหาวิเสส 153 คัมภีร์ ซึ่งรวมทั้งคัมภีร์ภาษาบาลีและสันสกฤตที่แต่งในลังกา พม่า และไทย สำหรับในประเทศไทยพม่ามีรายชื่อคัมภีร์สังทหาวิเสสที่แต่งขึ้นเฉพาะในพม่าเป็นภาษาบาลีอย่างเดียวจำนวน 134 คัมภีร์ สังทหาวิเสส นอกจากจะหมายถึงกลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์เป็นหลักแล้ว ยังหมายถึงคัมภีร์อื่นที่ว่าด้วยหลักภาษาซึ่งไม่จัดเป็นไวยากรณ์ เมื่อรวมกลุ่มคัมภีร์ทั้งหมดที่เป็นอุปการะในการศึกษาพระไตรปิฎก จึงแบ่งได้เป็น 4 ประเภท คือ⁵

1.กลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์หรือสังทหาวิเสส คือ คัมภีร์แสดงหลักภาษา เช่น กัจจายน ไวยากรณ์ โมคคัลลานไวยากรณ์ สัททนิติปกรณ์ เป็นต้น

2.กลุ่มคัมภีร์นิชันชุก คือ คัมภีร์ประเภทพจนานุกรมศัพท์ เช่น คัมภีร์อภิธานป์ -ปทีปิกา คัมภีร์เอกักรโกศ เป็นต้น

3.กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณ์ คือ คัมภีร์ว่าด้วยระเบียบในการวางคำ ครุ ลหุ เป็นแบบต่างๆ เช่น คัมภีร์วุตโตทัย คัมภีร์ฉันทโหมัญชรี เป็นต้น

4.กลุ่มคัมภีร์เกฏฐะ คือ คัมภีร์ว่าด้วยการตกแต่งเสียงและความหมายให้ภาษามีความไพเราะ เช่น คัมภีร์สุไพธาลังการ เป็นต้น

การศึกษาบาลีของคณะสงฆ์ไทย ได้นำคัมภีร์กัจจายนมาเป็นคัมภีร์หลักในการศึกษาหลักไวยากรณ์บาลี แต่ได้จัดลำดับเนื้อหาสาระใหม่ เรียกว่า กัจจายนมูล หรือ มูลกัจจายน ใช้เป็นหลักสูตรการศึกษาต่อเนื่องกันมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย หรืออาจก่อนหน้านั้น จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีหลักฐานปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดระบุว่า ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีพระบรมราชโองการรับสั่งให้สังคายนาพระไตรปิฎก

⁵ พระคันธสาราภิวงศ์, พระอภิธรรมเป็นพระพุทธพจน์และประวัติคัมภีร์สังทหาวิเสส, (กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, 2547), หน้า 50 – 51.

เมื่อ พ.ศ. 2331 นั้น ได้จัดตั้งพระภิกษุสงฆ์และราชบัณฑิต ผู้ทำการสังคายนาตรวจสอบชำระคัมภีร์ออกเป็น 4 กอง มีกองชำระคัมภีร์สังคายนาวินัยด้วยกองหนึ่งดังมีปรากฏข้อความในคัมภีร์สังคีตियวงศ์ว่า

เต ภิกษุโสมนัสสุปปตดา เทวดาโย อาราธนา สมาค
เม ฌมมวินัย อนุคคหิตุ เต นิมนตติวา จตุโกฏจาเสหิ ภิกษุสงฆ์
วิภชชิตวา วินยญจ ฌมมญจ พุทธวจนั อภขรวิรุฑธั
นานปปรการัลลิตถนิตาธิกั ลิกขิตถญจ ปุราณปมาทเลขั สุตถจิต
เตน ปสนนเนน อติกิจเจเนสาธุกั การาเปสุ ญถาพลั⁶

ภิกษุทั้งหลาย พวกนักโสมนัสแล้ว อาราธนาเทวดาทั้งหลาย เพื่อให้
อนุเคราะห์ต่อพระธรรมวินัยในเถรสมาคม พระเถรเจ้าทั้งหลาย
นั้น ครั้นปรึกษากันแล้ว จึงปันหมู่ภิกษุสงฆ์ออกเป็น 4 กอง ให้ทำ
พระพุทธรูปพระวินัย ที่มีอักษรพิรุฑมีประการ
ต่าง ๆ เป็น สถิตและธนิตเป็นอาทิแลให้เขียนแก้ที่โบราณเขียนไว้
โดยความประมาท ให้ทำเสียให้ดี ตามสติกำลังด้วยจิตบริสุทธิ์
เลื่อมใสมิได้ลำบากยากไร้

พระโบราณจารย์ไทยเมื่อศึกษาหลักภาษาบาลีในคัมภีร์สังคายนาวินัยอย่างแตกฉาน
เมื่อศึกษาบทบาลีพระไตรปิฎกอรรถกถาฎีกาเป็นต้นแล้วสามารถอธิบายขยายความหมายได้
อย่างถูกต้องนอกจากนั้นยังมีความสามารถแต่งคัมภีร์อธิบายเพิ่มเติมหลักธรรมเป็นภาษาบาลีอีก
ด้วยเช่นสมัยล้านนาพระญาณกิตติจรณาคัมภีร์อัถโยชนาพระวินัยและพระอภิธรรมพระสิริมัง
คลาจารย์จรณาคัมภีร์มังคลัตถที่ปนีอธิบายเรื่องมงคล 38 ประการ รจนาเป็นภาษาบาลีนับแต่
สิ้นสุดยุคตอนต้นของกรุงรัตนโกสินทร์ไม่ปรากฏว่ามีพระเถระรูปใดมีความสามารถจรณาคัมภีร์
ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาบาลีได้อีกเลย

การศึกษาบาลีของคณะสงฆ์ไทย

หลักสูตรการศึกษาบาลีของคณะสงฆ์ไทยปัจจุบัน ได้ยึดตามแบบที่สมเด็จพระมหา
สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส นับแต่ พ.ศ. 2463 ที่ทรงโปรดให้ปรับปรุงเปลี่ยนแปลง
การศึกษาบาลี โปรดให้เรียนหลักบาลีไวยากรณ์ที่ทรงรจนาขึ้นใหม่แทนการเรียนมูลกัจจายน์ตั้ง

⁶ สมเด็จพระวันรัต, สังคีตियวงศ์ พงศาวดาร เรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย, แปลโดย
พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักษณ), (กรุงเทพมหานคร: ศิวพร, 2551), หน้า 447.

กองบาลีสนามหลวงขึ้นรับผิดชอบ จัดระบบการศึกษาบาลีเป็นระบบเปรียญธรรม (ป.ธ.) จัดระดับชั้นการศึกษาเป็น 9 ชั้นหรือเปรียญธรรม 9 ประโยค มีวิชาบาลีไวยากรณ์เป็นพื้นฐาน จากนั้นจึงเรียนวิชาแปลภาษามคธเป็นภาษาไทย และแปลภาษาไทยเป็นภาษามคธ กำหนดให้นักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีทุกระดับชั้นแปลสอบสนามหลวง เพียงแต่ใช้หนังสือและวิธีแปลสอบต่างกัน กล่าวคือการศึกษาภาษาบาลีของคณะสงฆ์ไทย มุ่งเน้นที่การแปลหรือการถ่ายทอดภาษาเท่านั้น ในขณะที่เดียวกัน เมื่อสอบจบเปรียญธรรม 9 ประโยคแล้ว หากไม่ทำการศึกษาสืบค้นคัมภีร์สหทาวีเสสอันเป็นคัมภีร์พื้นฐานดั้งเดิมต่อไป ก็จะทำให้ขาดองค์ความรู้ในการศึกษาวิเคราะห์บทบาลีในคัมภีร์พระไตรปิฎก และไม่สามารถตรวจสอบบทบาลีที่มีข้อพิรุธ

ความคลาดเคลื่อนบทบาลี : กรณีศึกษา

ในบทความนี้ได้ศึกษาวิเคราะห์บทบาลีในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา ซึ่งเป็นหลักสูตรการเรียนการสอนภาษาบาลีของคณะสงฆ์วิชาแปลมคธเป็นไทยระดับเปรียญตรี และวิชาแปลไทยเป็นมคธในระดับเปรียญโท โดยคัดเลือกบทบาลีที่ผู้วิจัยเห็นว่า เป็นตัวอย่างกรณีศึกษาด้านรูปศัพท์และความหมายตามหลักคัมภีร์สหทาวีเสส ดังนี้

ทุกขมเนวติ^๘

เขียนเป็น อนุเวติ หรือ อนุเวติ

ตัดบทเป็น ทุกข์ + อนุเวติ บทว่า อนุเวติ มีส่วนประกอบมาจาก อนุ บทหน้า + อี ธาตุ + อ ปัจจัย + ติ วิภัติ กิริยาการติดตาม เรียกว่า อนุเวติ (ติดตาม) เพราะได้ทำการสั่งสมไว้ และยังไม่ส่งผลให้. อี - คติย = ไป - ถึง (ภู) ธาตุที่มีอรรถว่า ไป ยังมีอรรถว่า รู้, เป็นไป และถึง อีกด้วย ดังที่คัมภีร์ธาตุวัตถสังคหะ^๙ แสดงข้อความว่า เย คตฺยตฺถา เต พุทฺธยตฺถา, ปวตฺติปา ปุณฺตตฺถา. ธาตุเหล่าใดมีอรรถว่า "ไป" ธาตุเหล่านั้น ยังมีอรรถว่า "รู้", "เป็นไป" และ "ถึง" ได้อีกด้วย

ประเด็นที่เป็นปัญหา คือ การเขียนบาลีอักษรไทยและการออกเสียง จะเขียนเป็น อนุเวติ ออกเสียงเป็น อัน - เว - ติ หรือเขียนเป็น อนุเวติ ออกเสียงเป็น อัน - นะ - เว - ติ บทว่า

^๗ แม่กองบาลีสนามหลวง, เรื่องสอบบาลีของสนามหลวงแผนกบาลี พ.ศ.2550, (กรุงเทพมหานคร: อักษรการพิมพ์, 2550), หน้า 119.

^๘ ขุ.ธ.อ. (บาลี) 20.

^๙ พระวิสุทธาจารย์มหาเถระ, ธาตุวัตถสังคหปาฐนิสสยะ, แปลเรียบเรียงโดย พระราชปริยัติโมลี (อุบลโม) และคณะ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535), หน้า 21.

อนเวติ เป็นรูปที่มีสังโยคต่างวรรคกันสังโยค คือ พยัญชนะ 2 ตัวที่อยู่ติดกันโดย ไม่มีสระ
คั่นกลาง ซึ่งในที่นี้คือ นุ และ ว การออกเสียงสังโยคมี 2 ลักษณะ ดังนี้ คือ

1. ไม่อ่านกล้ำ ใช้ในกรณี 4 อย่าง คือ

1.1 พยัญชนะสังโยคเป็นวรรคเดียวกัน เช่น อุกก, อุกข เป็นต้น

1.2 พยัญชนะสังโยคเป็นวรรคเหมือนกัน เช่น อยุย, ปลลว เป็นต้น

1.3 พยัญชนะสังโยคมีวรรคต่างกัน เช่น ภาษ, หนุส เป็นต้น

1.4 พยัญชนะสังโยคมี ห อักษรอยู่ท้าย เช่น อสมุห, รูฟุหิ เป็นต้น

2. อ่านกล้ำ ใช้ในกรณี 2 อย่าง คือ

2.1 มี ย ร ว อักษรอยู่ท้าย เช่น กลยณ, จิตร, กตวา

2.2 มี ส อักษรอยู่หน้า เช่น ตลมา

เพราะเหตุนี้ คำว่า อนเวติ ในพระคาถานี้ จึงต้องอ่านออกเสียงกล้ำว่า อัน-นะ-เว-ติ
ไม่อ่านออกเสียงว่า อัน-เว-ติ

อนปายินี

ในบาทคาถาว่า ฉายาว อนปายินี

คัมภีร์ธัมมปัทฏฐกา ปจโม ภาโค¹⁰ หนังสือแบบเรียนบาลีระดับเปรียญตรีของคณะ
สงฆ์ไทย มีรูปเป็น ฉายาว อนปายินี (แปลว่า ดูดั่งเงาไปตาม) แต่พระไตรปิฎกบาลีฉบับมหา
จุฬาเตปิฎก และมหาจุฬาลงกรณ มีรูปเป็น อนปายินี¹¹ ซึ่งสอดคล้องกับฉบับรัฐสังคายนา,
ฉบับสหพันธ์, ฉบับโรมัน มีรูป อนปายินี (ไม่หลีกไป, ไม่แยกกัน) คำนี้ตัดบทเป็น น + อปายินี
สำเร็จรูปมาจาก อป บทหน้า + อี ธาตุ + นิ ปัจจัย + อินี อิตถิปัจจัย (ปัจจัยแสดงความเป็นอิตถิ
ลิงค์) มีรูปวิเคราะห์ว่า อปอยนั อปาโย (อปาเย คือ การหลีกไป), อปาโย เอติสสา อตถิติ

¹⁰ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ธัมมปัทฏฐกา (ปจโม ภาโค), (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย, 2553), หน้า 33.

¹¹ ชุ.ธ. (บาลี) 25/2/15. ชุ.ธ.อ. (บาลี) 1/2/28. รูปคำ “อนปายินี” ที่ปรากฏในฉบับบาลีและอรรถ
กถา มหาจุฬาลงกรณ นี้ ควรแปลว่า “เหมือนเงาที่ไม่หลีกออก” แต่เมื่อตรวจสอบคำแปลพระไตรปิฎกและ
อรรถกถา ภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พบว่า มีคำแปลไม่สอดคล้องกับบทบาลี
คือ “เหมือนเงาติดตามตัวเขาไป” ดูใน ชุ.ธ. (ไทย) 25/2/24.

อปายินี (อปายินี คือ เงาที่มีการหลีกไป), น อปายินี อนปายินี (อนปายินี คือ เงาที่ไม่มีการหลีกไป)¹² ผู้เขียนได้ตรวจสอบเทียบเคียงบาลีและคำแปลธรรมบทภาษาอังกฤษ จำนวน 3 ฉบับ คือ

1. The Dhammapada ฉบับของ K. Sri Dhammananda แสดงข้อความบาลีและคำแปลไว้ดังนี้

Mano pubbangama Dhamma mano settha manomaya

Manasa ce pasannena bhasati va karoti va

Tato nam sukhamanveti chayava anapayini.

Mind is the forerunner of (all good) states. Mind is chief;
mind-made are they. If one speaks or acts with pure
mind, because of that, happiness follows one, even as
one's shadow that never leaves.¹³

2. Dhammapada Verses & Stories translated by DAW MYA TIN ปราภกฏคำบาลี เป็น Tato nam sukhamanveti chayava anpayini มีคำแปลว่า happiness (sukha) follows him like a shadow never leaves him.¹⁴

3. Buddhist Legends Translated from the original Pali text of the Dhammapada Commentary. ของ The Pali Text Society แปลเป็นข้อความภาษาอังกฤษว่า Happiness follows him, even as a shadow never fading.¹⁵

จากการสอบเทียบเคียงบาลีทั้ง 3 ฉบับดังกล่าวนี้ มีรูปบทบาลีเป็น ฉายาว อนปายินี หรือ chayava anapayini มีคำแปลสอดคล้องไปในแนวเดียวกันว่า even as one's shadow that

¹² ฉบับไทยบางฉบับมีรูปว่า **อนุปายินี** (ติดตามไป) บางท่านเข้าใจว่า คำนี้สำเร็จรูปมาจาก **อนุ** บทหน้า + **ป** บทหน้า + **อิ** ธาตุ + **ณิ** ปัจจัย + **อินิ** อิตถีปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า **อนุ**ปน **อนุ**ปาโย (อนุปาเย คือ การติดตาม), **อนุ**ปาโย **เอติ**สุสา **อตุ**ถิติ **อนุ**ปายินี (อนุปายินี คือ เงาที่มีการติดตาม)

¹³ K. Sri Dhammananda, The Dhammapada. (Malaysia: Buddhist Missionary Society Buddhist Vihara, 1992), p. 42.

¹⁴ DAW MYA TIN, Dhammapada Verses & Stories. (Rangoon: Burma Pitaka Association, 1986), p. 2.

¹⁵ Eugene Watson Burlingame, Buddhist Legends. (Chippenham, Wiltshire, Uk Antony Rowe Ltd, 1990), p. 165.

never leaves, like a shadow never leaves him และ even as a shadow never fading ซึ่งคำแปลเป็น never มาจาก น ที่แปลงเป็น อน ในบทว่า อนปายินี มีความหมาย “ปฏิเสธ”

รูปบุคลิขณ์ของ อนปายินี คือ อนปายี ลง ณี ปัจจัย มีรูปบุคลิขณ์อีกนัยหนึ่งที่ลง ณ ปัจจัย นั่นคือ อนปาย และ อนุปาย คำว่า อนปาย, อนุปาย มีพบในมัชฌิมนิกาย อุปริปัตถนสาส์นว่า โส เตสุ เตสุ ฐมเมสุ อนุปายโย อนปายโย อนิสสิโต... วิมรียาทิกเตน เจตสา วิหริตี.¹⁶ พระสารีบุตรนั้นยอมไม่เข้าใกล้ [ด้วยราคะ] ไม่หลีกเลี่ยง[ด้วยโทสะ] ไม่ผูกพัน... อยู่ด้วยจิตอันปราศจากขอบเขต.

ปาฐะว่า อนุปาย ในที่นี้ ตัดบทเป็น น + อุปาย (อุป บทหน้า + อี ธาตุ + ณ ปัจจัย) จึงมีความหมายตามศัพท์ว่า “ไม่เข้าใกล้” คำนี้หาใช้มาจาก อนุ บทหน้า + ป บทหน้า + อี ธาตุ + ณ ปัจจัย ส่วน รูปว่า อนปาย ตัดบทเป็น น + อปาย สำเร็จรูปมาจาก อป บทหน้า + อี ธาตุ + ณ ปัจจัย สมจริงดังสาธกในคัมภีร์อรรถกถาว่า อนุปายโยติ รากวเสน อนุปคมโน หุตวา. อนปายโยติ ปฏิฆวเสน อนปคโต.¹⁷ คำว่า อนุปาย มีความหมายว่า ไม่เข้าใกล้ด้วยอำนาจของราคะ. คำว่า อนปาย มีความหมายว่า ไม่สละออกด้วยอำนาจของโทสะ

ด้วยเหตุนี้ ปาฐะว่า อนปายินี จึงสอดคล้องกับอุทาหรณ์ในพระบาลี และเมื่อพิจารณาจากข้อเท็จจริงพบว่า เมื่อแสงสว่างอยู่ข้างหน้า เงามจะตามหลัง เมื่อแสงสว่างอยู่ข้างหลัง เงามจะอยู่ข้างหน้า หรือเมื่อแสงสว่างอยู่ข้างซ้าย เงามจะอยู่ข้างขวา เป็นต้น ดังนั้นคำแปล ฉายาว อนปายินี ดูจดังเงาที่ไม่มีกรหลีกไป จึงถูกต้องสอดคล้องกับบาลี ส่วนปาฐะว่า อนปายินี ที่มีความหมายว่า “ไปตาม” จึงไม่สมควร¹⁸

¹⁶ ม.อ. (บาลี) 14/94/77.

¹⁷ ม.อ. (บาลี) 4/60.

¹⁸ เมื่อเทียบกับภาษาสันสกฤต รูปว่า อนุปายี ไม่มีพบในภาษาสันสกฤตเลย ส่วนรูปว่า อนปายี มีพบในศัพท์กัลปत्रุมะ (เล่ม 1 หน้า 44) และวาจัสปัตถยัม (เล่ม 1 หน้า 150) คัมภีร์ศัพท์กัลปत्रุมะแสดงรูปวิเคราะห์ว่า นตฺถิ อปายโย วินาโส อสฺสาติ อนปายี (อนปายี คือ สิ่งที่ไม่พินาศ = สิ่งที่ยั่งยืนเสมอ)

ติทส (ติ = 3, ทส = 10)

ควรจะแปลว่า 30 หรือ 33?

ติทสา ในบาทคาถาว่า ติทसानํ สหุยตํ คโต ในอัมมปัทฏฐกถา ฉบับมหายาน¹⁹ แปลความหมาย “เทวดาชั้นไตรทศ” อัฐฐกถา ฉบับมหาจุฬา²⁰ แปลความหมายว่า “เทพชั้นดาวดึงส์” ถ้าแปลตามรูปศัพท์ที่ปรากฏควรแปลว่า 30 แต่เมื่อตรวจสอบหลักภาษาและความหมายตามวรรณกรรมบาลี แปลว่า เทวดา หรือ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ตามความหมายแรกว่า “เทวดา” คำว่า ติทส มีศัพท์เดิมมาจาก ติ ศัพท์+ทสา ศัพท์ ที่เป็นอาการันต์ อิตถิลิงค์ ใช้ในความหมายว่า “ระยะเวลา” มีรูปวิเคราะห์ว่า ดิสฺโส ทสา เยสนฺติ ติทสา (ติทสา คือ ผู้มีระยะเวลา 3) หมายความว่า มนุษย์มีระยะเวลา 6 อย่าง คือ 1. การเกิดขึ้น (ชาติ) 2. การปรากฏ (สัตตา) 3. การเจริญเติบโต (วฺทติ) 4. การเปลี่ยนแปลง (ปริณามะ) 5. การสิ้นไป (ขยะ) 6. การพินาศไป (วินาสะ) แต่เทวดามีระยะเวลา 3 เท่านั้น คือ การเกิดขึ้น การปรากฏ และการพินาศไป ที่จริงแล้วเทวดาเป็นสัตว์ประเภทโอปปาติกะที่ผุดเกิดขึ้นทันทีมีอายุราว 25 ปี และสิ้นชีพด้วยรูปกายเช่นนั้น ดังข้อความในคัมภีร์อภิกาณปิทีปิกฎีกาว่า ชาติสตฺตาวินาสสงฺขาตา ดิสฺโส ทสา ปริมาณฺนา เอเตสนฺติ ติทสา. เอเต हि มนุสฺสชาติโย วिय วฺทติปริณามขเยहि น ยฺชฺชุนฺติ. ปญฺจวิสฺติวสฺสุทฺเทสิยา เอว อฺปฺชฺชุนฺติ สฺนฺติ วินสฺสนฺติ จ.²¹ ระยะเวลา 3 กล่าวคือ การเกิดขึ้น การปรากฏ และการพินาศไป มีอยู่แก่เทวดาเหล่านั้น เหตุนี้เทวดาเหล่านั้นชื่อว่า ติทสะ โดยแท้จริงแล้ว เทวดาเหล่านั้นไม่ประกอบด้วย การเจริญเติบโต การเปลี่ยนแปลง และการสิ้นไปเหมือนมนุษย์ มีอายุเพียง 25 ปี ย่อมเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และพินาศไป

ตามความหมายว่า “เทวดา 33 องค์” คำว่า ติทส มีศัพท์เดิมมาจาก ติ ศัพท์ + ทส ศัพท์ มีรูปวิเคราะห์ว่า ติณฺนิ ทส ปริมาณเมเตสนฺติ ติทสา²² เทวดา สามสิบสามเป็นจำนวนของเทพเจ้าเหล่านั้น เหตุนี้ เทพเจ้าเหล่านั้นชื่อว่า ติทสะ (มีจำนวน 33 องค์) ให้แปลงสระ อ ของ ทส เป็น อ ด้วยสูตรในกัจจายนไวยากรณ์ว่า กฺวจิ สฺมาสนฺตคฺคตฺตานมการฺนฺโต²³ (แปลงสระท้ายซึ่งเป็น

¹⁹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, อัมมปฏฐกถา (ปรโม ภาค). (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหายานมกุฏราชวิทยาลัย, 2553), หน้า 29.

²⁰ ชุ.ธ.อ. (บาลี) 1/2/25. ชุ.ธ.อ. (ไทย) 1/2/32.

²¹ อภิกาณปิทีกา 11.

²² ในประโยคที่ว่า ติณฺนิ ทส ปริมาณเมเตสฺ (สามสิบสามเป็นจำนวนของเทพเจ้าเหล่านั้น) คำว่า ติณฺนิ แม้มีเพียงศัพท์เดียว ก็แปลสองครั้งโดยต้นตย

²³ รุ. 350, กจ. 337, โมค. 1/40, นีติ. 722.

ที่สุดของสมาสเป็น อ ในบางแห่ง) เพื่อห้ามวิธีสรรพนามของศัพท์นี้คือการแปลง โย กับ อ ของ ทส เป็น อ ด้วยสูตรในกัจจายนไวยากรณ์ ว่า ปญจาทินมกาโร²⁴ (แปลงสระท้ายของ ปญจ ศัพท์ เป็นต้นที่แสดงอิติลึงค์ ปุงลึงค์ และนปุงสกลึงค์ กับวิภัติเป็น อ อักษร ในเพราะ โย วิภัติ) แล้ว จึงแปลง โย เป็น อา ตามวิธีของ ปุริสาทิดณะได้ ดังข้อความว่า ติณิ ทส ปริมาณเมเตสนุติ ติทสา เทวา. สมาสนุตสฺส อตฺตํ. อธิ ปริมาณสทฺทสฺส สนฺนิทานโต ทสสทฺโท สงฺขยาเน วตฺตเต.²⁵ สามลีสสามเป็นจำนวนของเทพเจ้าเหล่านั้น เหตุนั้น เทพเจ้าเหล่านั้นชื่อว่า ติทสะ (มีจำนวน 33 องค์) ความเป็น อ ของสระท้ายสมาสย่อมมี ในตัวอย่างนี้ ทส ศัพท์ย่อมเป็นไปในสังขยาเพราะอยู่ใกล้ศัพท์ว่า ปริมาณ

คำว่า อธิ ปริมาณสทฺทสฺส สนฺนิทานโต ทสสทฺโท สงฺขยาเน วตฺตเต (ในตัวอย่างนี้ ทส ศัพท์ย่อมเป็นไปในสังขยาเพราะอยู่ใกล้ศัพท์ว่า ปริมาณ) หมายความว่า ตามปกติ ทส ศัพท์มักใช้เป็น สังขเยยยประธานะ คือ มีสิ่งที่ถูกนับเป็นประธาน โดยเป็นวิเสสนะของบุคคลสิ่งของอย่างใด อย่างหนึ่ง เช่น ทส ภิกฺขุ (ภิกษุ 10 รูป) แต่ในรูปวิเคราะห์ว่า ติณิ ทส ปริมาณํ เอเตสํ เป็น สังขยาประธานะ คือ มีการนับเป็นประธาน โดยเป็นประธานในพากย์ เพราะปรากฏคำแวดล้อมที่เจาะจงไว้ให้เป็นเช่นนั้น คำแวดล้อมดังกล่าวคือ ปริมาณํ ตามหลักสัมพันธ์ ที่จริงแล้วข้อความในปทฺรูลิทธิปริกรณ์กล่าวตามคำอธิบายในคัมภีร์กาดันตฺระว่า ติณิ ทส ปริมาณเมสํ ติทสา. ทสสทฺโท สงฺขยาเน วตฺตเต ปริมาณสทฺทสนฺนิทานา.²⁶ [ตฺริรฺทศ ปริมาณเมคํ ตฺริทศะ. ทศศพฺท สฺขยาเน วตฺตเต ปริมาณศพฺทสฺสนฺนิยฺยาตฺ.] “สามลีสสามเป็นจำนวนของเทพเจ้าเหล่านั้น เหตุ นั้นเทพเจ้าเหล่านั้นชื่อว่า ติทสะ (มีจำนวน 33 องค์) ทส ศัพท์ย่อมเป็นไปในสังขยาเพราะอยู่ใกล้ ศัพท์ว่า ปริมาณ”

แม้โมคคัลลานไวยากรณ์ก็กล่าวเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า ตโย ทส ปริมาณเมสํ ติทสา. กถิ ทสสทฺโท สงฺขยาเน วตฺตเต. ปริมาณสทฺทสนฺนิทานา, ยถา ปญจ ปริมาณเมสํ ปญจกา สกฺกฺณาติ.²⁷ สามลีสสามเป็นจำนวนของเทพเจ้าเหล่านั้น เหตุนั้นเทพเจ้าเหล่านั้นชื่อว่า ติทสะ (มีจำนวน 33 องค์) ถาถามว่า : ทส ศัพท์ย่อมเป็นไปในสังขยาได้อย่างไร ตอบว่า : ทส ศัพท์ย่อมเป็นไปในสังขยา ได้ เพราะอยู่ใกล้ศัพท์ว่า ปริมาณ ดังคำว่า ปญจ ปริมาณเมสํ ปญจกา, สกฺกฺณา (ห้่าเป็นจำนวน ของสัตว์เหล่านั้น เหตุนั้น สัตว์เหล่านั้นชื่อว่า ปญจกะ หมายถึง นก)

²⁴ รุ. 251, กจ. 134, โมค. 2/169, นิตติ. 247.

²⁵ วุตติ คำอธิบาย รุ. 352.

²⁶ กาดนฺตร. 2/267.

²⁷ โมค. 3/17.

อนึ่ง ในคำว่า ทส เป็นปกติกัตตา (สามัญกัตตา) ส่วนในคำว่า ปริมาณ เป็นวิกติ-
กัตตา (วิเสสกัตตา) กัตตาทั้งสองอย่างนี้อาจมีพจน์ต่างกันได้ดังคำในคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ²⁸
ว่า จาตุมหาราชิกานํ ปน เทวานํ ทิพฺพานิ ปญฺจวสฺสสตานิ आयुप्पमानं อนึ่ง 500 ปีทิพย์เป็น
ปริมาณอายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา

ในประโยคที่ว่า ตีณิ ทส ปริมาณเมตลํ (สามสิบสามเป็นจำนวนของเทพเจ้าเหล่านั้น)
คำว่า ตีณิ แม้มีเพียงศัพท์เดียว ก็แปลสองครั้งโดยต้นตย²⁹ คือ นัยที่เหมือนเส้นด้าย กล่าวคือ มี
ความหมายสองอย่างซ้อนอยู่ในศัพท์หนึ่ง เหมือนเส้นด้าย 2 เส้นที่ทบซ้อนกันไว้ทำให้เห็นเหมือนมี
เส้นเดียว ในที่นี้จึงแปลว่า ตีณิ ทส (สิบสามครั้ง, สามสิบ) ตีณิ (สาม) รวมเป็นเทพเจ้าสามสิบ
สามองค์ ส่วนคัมภีร์ศัพท์สโตมมทานิธิแสดงรูปวิเคราะห์ว่า ตยธิกา ตีราวุตตา จ ทส ปริมาณเม
สนุตติ ตีทสา (สิบที่ยิ่งด้วยสาม และที่เวียนมาสามครั้ง เป็นจำนวนของเทพเจ้าเหล่านั้น เหตุนี้เทพ
เจ้าเหล่านั้นชื่อว่า ตีทสะ) ตามนัยนี้มีรากศัพท์มาจาก ตีอธิกตีอวุตติทส ให้ลบ อธิก และ อวุต
ติท ศัพท์ จัดเป็นสากปัตถวินัย คือ นัยที่เหมือนศัพท์ว่า สากปัตถวิน (กษัตริย์ผู้โปรดฝัก) ที่ลบศัพท์
กลางสมาส และรวมเป็น ตี ศัพท์เดียวด้วยต้นตย ดังข้อความในคัมภีร์นั้นว่า อถ วา ตยธิกา ตี
ราวุตตา จ ทส ปริมาณเมตลํ อ. สาก. อธิกาเวตตสททโลโป เอกสฺเสว ติสททสฺส ตนุตตาโยจฺจารณา
อุภยตฺถปรตตํ.³⁰ [อถ วา ตยธิกาสฺตฺริราวุตตาคจ ทศ ปริมาณเมษํ ทฏฺฐ ศาก. อธิ
กาเวตตสททโลปะ เอกสฺโยว ตฺริศททสฺย ตนุตตโยจฺจารณาตุ อุภยารตฺถปรตตม.] อีกอย่างหนึ่ง
สิบที่ยิ่งด้วยสาม และที่เวียนมาสามครั้ง เป็นจำนวนของเทพเจ้าเหล่านั้น ลง อ ปัจจัย เป็น
สากปัตถวินัย มีการลบ อธิก และ อวุตต ศัพท์ ความมีเนื้อความเป็นประธานในฝ่ายทั้งสองย่อม
มิได้ด้วยการออกเสียงโดยความเป็นต้นตยแห่ง ตี ศัพท์เพียงศัพท์เดียว

คำอธิบายข้างต้นนี้กล่าวตามสันสกฤต ส่วนคัมภีร์อรรถกถาของสังยุตตนิกายแปล
ตีทสา ว่า “เทวดา 30 องค์” โดยไม่ถือว่า ตี ศัพท์ต้องแปลสองครั้ง แต่คำนี้เป็นรูปพินาม คือ ชื่อที่
กล่าวตามชอบใจ แม้จะกล่าวถึงเทวดา 30 องค์ตามศัพท์ก็หมายรวมถึงเทวดา 33 องค์ เพราะ
จำนวนที่น้อยหรือมากไปเล็กน้อยไม่ถึงการนับเข้าในจำนวนเต็ม เนื่องจากเป็นที่รู้จักได้แล้ว
เหมือนขาดก 550 เรื่องซึ่งความจริงมีเพียง 547 เรื่อง หรือชั้นธกวัตร 80 ซึ่งมีทั้งหมด 82 ข้อ ดัง

²⁸ อภิธรรมมัตถสังคหะ 5/22 (ปริจเฉทที่ 5 ข้อ 22).

²⁹ ดูรายละเอียดใน พระวิสุทธาจารย์, เนตติหารัตถทีปนี อุปจาร และ นย, แปลโดยพระธัม
มานันทเถระ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2533), 56-57.

³⁰ ศพฺพ.นิตฺติ 205.

คำอธิบายในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาว่า ดิทธานนติ ดิกขตตุงทสนนํ.³¹ “คำว่า ดิทธานนํ แปลว่า เทวดา 10 องค์สามครั้ง (เทวดา 30 องค์) อปฺปกํ อธิกํ อุณฺ ฺวา คณนฺูปคํ นาม น โหติติ ดิกขตตฺตฺทสนนฺนติ วุตตํ. เตตฺตีสานนฺติ หิ วตตฺทเพ อຍ် รุฬฺหိ.³² จำนวนที่ยิ่งหรือหย่อนไปเล็กน้อยย่อมไม่ชื่อว่าถึงการนับ ดังนั้นจึงกล่าวว่า ดิกขตตฺตฺทสนนฺนํ (เทวดา 10 องค์สามครั้ง) ที่จริงแล้ว เมื่อควรกล่าวว่า เตตฺตีสานนํ (เทวดา 33 องค์) คำนี้เป็นรูปหีนาม

ข้อความว่า อปฺปกํ อธิกํ อุณฺ ฺวา คณนฺูปคํ นาม น โหติ (จำนวนที่ยิ่งหรือหย่อนไปเล็กน้อย ไม่ชื่อว่าถึงการนับ) ยังพบในคัมภีร์ฎีกาของมัชฌิมนิกาย³³ และสารัตถทีปนี³⁴ เป็นข้อความที่คล้ายคลึงกันว่า อปฺปกํ อุณฺมธิกํ คณนฺูปคํ น โหติ (จำนวนที่หย่อนหรือยิ่งไปเล็กน้อย ย่อมไม่ถึงการนับ) นอกจากนั้น คัมภีร์มธฺฎีกาถือว่า ทส คัพฺพํ เป็นเอกเสส คือ คัพฺพํ ที่ถูกลบให้เหลือคัพฺพํเดียว มีความหมายว่า “สามสิบ” แล้วเชื่อม แล้วตั้งรูปวิเคราะห์เป็นตติยัตปฺปฺริสสมาส มีรูปวิเคราะห์ว่า ทส จ ทส จ ทส จ ทส = สามสิบ ชื่อว่า ทสละ (วันทสมาส) ตีหิ อธิกา ทส ดิทส = สามสิบยิ่งด้วยสาม (มัชฌิมโลปีตติยัตปฺปฺริสสมาส)

อีกอย่างหนึ่ง คำนี้มาจาก ดิทส ที่แปลว่า 30 นำมาเชื่อมสมาสกับ ตี คัพฺพํอีกคัพฺพํหนึ่ง มีรูปวิเคราะห์ว่า ตีณิ ทส ดิทส = สิบสามครั้ง ชื่อว่า ดิทสละ ตีหิ อธิกา ดิทส ติติทส = สิบสามครั้งยิ่งด้วยสาม ชื่อว่า ติติทสละ (ตติยัตปฺปฺริสสมาส) เมื่อสำเร็จเป็นรูปว่า ติติทส แล้ว ให้ลบ ตี คัพฺพํหนึ่งเป็นรูปว่า ดิทส ดังข้อความว่า ทส จ ทส จ ทส จ ทส, ตีหิ อธิกา ทส ดิทส. ติติทสาคิวตตฺทเพ ติสทฺทโลโปตฺติปิ วทฺนติ.³⁵ สิบ สิบ และสิบ ชื่อว่า ทส สิบที่ยิ่งด้วยสาม (สิบสาม) ชื่อว่า ดิทสละ อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า เมื่อควรกล่าวว่า ติติทส ให้ลบ ตี คัพฺพํอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยไม่เห็นด้วยกับความเห็นนี้ เพราะหมายถึงจำนวนเป็นหลัก มิได้หมายถึงเทวดาตามที่ปทรูปสิทธิปกรณ์และสันสกฤตตั้งรูปวิเคราะห์เป็นพหูพหิหีสมาส (ส่วนสันสกฤตให้ลง อ ปัจจัยอีกด้วย) รูปวิเคราะห์ว่า ดิทสลา ที่กล่าวมาแล้วนั้น หมายถึง เทวดา 33 องค์ที่พบในวรรณกรรมสันสกฤต คือ สุริยเทพ 12 องค์, รุทเทพ 11 องค์, วสุเทพ 8 องค์ และวิสุเทพ 2 องค์ (ในบางแห่งกล่าวว่ามี 10 องค์) ดังคัมภีร์ศัพทส์โตมมทานิธิ (หน้า 205) กล่าวว่า เตตฺ

³¹ ส.ส.อ. (บาลี) 1/11/30.

³² ส.ส.ฎีกา. (บาลี) 1/11/79.

³³ ม.ฎีกา (บาลี) 2/182.

³⁴ สารตฺถ.ฎีกา (บาลี) 1/52.

³⁵ มธฺ.ฎีกา (บาลี) 1/31.

ตีสมุขยคณวติ เทเว ยถา อฎกา ทวาทส, รุฑทา เอกาทส, วสโว อฎจ, วิสเส เทวา เทวติ.³⁶ [ตรยตรีศนุขยคณวติ เทเว ยถา อฎกา ทวาทส, รุฑรา เอกาทส, วสโวฎฎา, วิศเว เทวา ทวาริ ตี.] “ยอมนเป็นไปในเทพที่มีหมู่เทพ 33 องค์โดยตรง คือ สุริยเทพ 12 องค์, รุฑเทพ 11 องค์ วสุเทพ 8 องค์ และวิสุเทพ 2 องค์

ความหมายของเทพเจ้าทั้ง 33 องค์เหล่านี้กล่าวตามวรรณกรรมสันสกฤต ส่วนตามวรรณกรรมบาลีที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท มชวัตถุ หมายถึงเทพเจ้า 33 องค์ที่มีมฆมาณพเป็นหัวหน้า ซึ่งเคยเกิดเป็นมนุษย์ในหมู่บ้านมจละแล้วทำบุญไว้ร่วมกัน ภายหลังเสียชีวิตจึงไปเกิดเป็นเทวดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์³⁷ ตามข้อความนี้คำว่า ดิทส มีความหมายเหมือน ดาวตีส, เตตตีส พบในพระสูตรเหล่านี้ว่า ดิทसानัน มหาวนฺนติ ดาวตีสเทวานัน มหนฺตมฺ มหนฺนียญจ อญฺยานัน.³⁸ คำว่า ดิทसानัน มหาวนฺ (อุทยานอันยิ่งใหญ่ของเทวดาชั้นดาวดึงส์) หมายความว่า อุทยานอันยิ่งใหญ่และน่ารื่นรมย์ของเทวดาชั้นดาวดึงส์) ดิทโสปปชชถาติ ดาวตีสโส หุตฺวา อุปฺปชชี, ดิทเส วา ดาวตีสภวเน อุปฺปชชี.³⁹ คำว่า ดิทโสปปชชถ⁴⁰ (ข้าพเจ้าอุบัติเป็นเทวดาชั้นดาวดึงส์) หมายความว่า ข้าพเจ้าอุบัติเป็นเทวดาชั้นดาวดึงส์ หรืออุบัติในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

บทสรุป

จากกรณีศึกษาที่ยกเป็นตัวอย่างในการวิเคราะห์ครั้งนี้ จะเห็นได้ว่า รูปบทบาลีที่ปรากฏ คือ **อเนวติ, อนุปายินิ และ ดิทส** เหล่านี้ หากพิจารณาเพียงรูปศัพท์ จะได้เนื้อหาไม่ครบและไม่สามารถตอบคำถามบางประการที่ได้นำเสนอมาแล้ว ผู้เขียนได้นำคัมภีร์สังคหวิเสสหลักภาษาประเภทคัพทศาสตร์ นิชันชุตศาสตร์ และกลุ่มคัมภีร์อธิบายพระไตรปิฎก ได้แก่ อรรถกถา ฎีกา ประกอบการวิเคราะห์ จึงได้เห็นความหมายอันลึกซึ้งที่อยู่ในรูปบทบาลี คือ การเขียนและอ่านกล้ำของ อเนวติ, ความหมายและข้อเท็จจริงของ ฉายา ที่มี อนุปายินิ เป็นบทขยาย (เงา) ที่ไม่มีการหลีกเลี่ยง (ตามปกติจะพบเป็น อนุปายินิ เงาที่ติดตามไป) และ ดิทสา แปลว่า สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ หรือ เทวดา 33 ตน (ซึ่งตามรูปศัพท์จะแปลว่า 30 ตน) การศึกษาปริยัติธรรมตามหลักคัมภีร์สังคหวิเสสดังตัวอย่างที่นำมาเสนอนี้ จัดเป็นการศึกษาเพื่อรักษาความถูกต้องบทบาลี

³⁶ ศพท.นิตติ 205.

³⁷ ดูรายละเอียดใน ชุ.ธ.อ. (บาลี) 1/2/198 – 210.

³⁸ ชุ.วิ.อ. (บาลี) 170/105.

³⁹ เนตติ.อ. (บาลี) 98/250-51.

⁴⁰ คำว่า ดิทโสปปชชถ ตัดบทเป็น ดิทโส + อุปฺปชชถ หรือ ดิทเส + อุปฺปชชถ

อรรถะ พัญชนะในคัมภีร์พระพุทธศาสนา จัดเป็นพระปริยัติธรรมเพื่อรักษาพระพุทธศาสนาให้ดำรงมั่นสืบต่อไป

เอกสารอ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2500.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.

_____. อรรถกถาภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. ธมฺมปทฎกถา (ปจฺโม ภาค – อฎฺจโม ภาค). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553.

_____. คัมภีร์ปทรูปสิทธิแปลและอธิบาย เล่ม 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2540.

ดารานาถะ, ศัพท์สโตมมทานิธิ. พาราณสี: โรงพิมพ์เจ้าชัมภา, 2511.

พระกัจจายนะ. กัจจายนพุยากรณ์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิริยะพัฒนาการพิมพ์, 2540.

พระธัมมานันทะ. เนตติหารัตถทีปนี อุปจาร และ นย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2533.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 11, กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, 2551.

พระพุทธอัปปียะ. ปทรูปสิทธิ. ฉบับสยามรฎุเจ ลำปางนครเร ท่ามะโออาราเม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, 2543.

พระมหาเวทย์ วรบุญ. ปทรูปสิทธิเบื้องต้นเล่ม. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, 2535.

พระมหาสมปอง มุทีโต. อภิธานวรรณนา. กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์ปรินติ้ง จำกัด, 2547.

พระโมคคัลลานเถระ. โมคคัลลานพุยากรณ์ ฉบับท่ามะโออาราเม. ลำปาง: วัดท่ามะโอ, 2521.

พระอัครวงศ์เถระ. สทุทนีติปกรณ์ สุตตมาลา ฉบับ ภูมิพลโลกิขุ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, 2521.

พระวิสุทธาจารย์มหาเถระ, ธาตวัตถสังคหปารุณิสสยะ. แปลเรียบเรียงโดย พระราชปริยัติโมลี (อุปสม) และคณะ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.

- แม่กองบาลีสนามหลวง. **เรื่องสอบบาลีของสนามหลวงแผนกบาลี พ.ศ.2550.**
กรุงเทพมหานคร: อารการพิมพ์, 2550.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน.** พิมพ์ครั้งที่ 17. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2550.
- สุภาพรรณ ฌ บางช้าง. **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา.** กรุงเทพมหานคร: สำนัก
พิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.
- ศรรววรรณ. **กาดนุตรวยาकरणม.** ปรีวรรตและแปลโดย พระมหาสุรชัย วราสโก.
กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, 2546.
- DAW MYA TIN, **Dhammapada Verses & Stories.** Rangoon: Burma Pitaka Association,
1986.
- Eugene Watson Burlingame, **Buddhist Legends.** Chippenham, Wiltshire, Uk Antony Rowe
Ltd, 1990.
- K. Sri Dhammananda, **The Dhammapada.** Malaysia: Buddhist Missionary Society Buddhist
Vihara, 1992.